

MODERN TÜRKİYE'DE SİYASÎ DÜŞÜNCE • CİLT 7
Liberalizm

İletişim Yayınları 1115 • Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce 7
ISBN-13: 978-975-05-0370-8 (Ciltli) • ISBN-13: 978-975-05-0003-2 (Ciltli Tk. No)
© 2005 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1-3. Baskı 2005-2018, İstanbul
4. Baskı 2021, İstanbul

SAYFA ve KAPAK TASARIMI Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Serap Yeğen
DİZİN Hasan Deniz - Nurgül Şimşek
BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46
CLİT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MODERN
TÜRKİYE'DE
SİYASÎ
DÜŞÜNCE

CİLT 7

Liberalizm

GENEL YAYIN YÖNETMENİ Murat Belge
İLETİŞİM A.Ş. ADINA SAHİBİ Tuğrul Paşaoğlu
YAYIN KURULU Murat Belge, Tanıl Bora, Ahmet Çiğdem, Bağış Erten,
Murat Gültekingil, Ahmet Insel, Ömer Laçiner
EDİTÖRLER Tanıl Bora, Murat Gültekingil
YAYIN SEKRETERİ Bağış Erten
CİLT EDİTÖRLERİ
BİRİNCİ CİLT
*Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası:
Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* MEHMET Ö. ALKAN
İKİNCİ CİLT
Kemalizm AHMET INSEL
ÜÇÜNCÜ CİLT
Modernleşme ve Batıcılık UYGUR KOCABAŞOĞLU
DÖRDÜNCÜ CİLT
Milliyetçilik TANIL BORA
BEŞİNCİ CİLT
Muhafazakârlık AHMET ÇİĞDEM
ALTINCI CİLT
İslâmcılık YASIN AKTAY
YEDİNCİ CİLT
Liberalizm MURAT YILMAZ
SEKİZİNCİ CİLT
Sol Düşünce MURAT GÜLTEKİNGİL
DOKUZUNCU CİLT
Dönemler ve Karakteristikler ÖMER LAÇİNER

MODERN TÜRKİYE'DE SİYASÎ DÜŞÜNCE

7. C İ L D İ N Y A Z A R L A R I

EMRAH AKKURT • HALUK ALKAN • F. HASAN AROL • AHMET ARSLAN • ZÜHTÜ ARSLAN
• CUMHUR ASLAN • GÜVEN BAKIREZER • HAMİT EMRAH BERİŞ • TANIL BORA • HAMİT
BOZARSLAN • AYŞE BUĞRA • SIMTEN COŞAR • CEM ÇETİN • ALIYAR DEMİRCİ • SİBEL
DEMİRCİ • AHMET DEMİREL • TANEL DEMİREL • ATILLA DOĞAN • CEM EMRENCE •
MUSTAFA ERDOĞAN • NECMİ ERDOĞAN • BAĞIŞ ERTEN • ALPER GÖRMÜŞ • ERTUĞRUL
GÜNAY • DİDEM GÜRSES • AHMET İNSEL • DENİZ KARAMAN • CEMİL KOÇAK • MURAT
KORALTÜRK • BURAK ÖZÇETİN • SOLİ ÖZEL • BEKİR BERAT ÖZİPEK • ALEV ÖZKAZANÇ •
HÜSEYİN SADOĞLU • ALİ SARIKAYA • NİLGÜN TOKER • H. BAHADIR TÜRK • HAKKI
UYAR • FAHRİYE ÜSTÜNER • EMRAH YARALI • ATILLA YAYLA • FERUDUN YILMAZ •
MURAT YILMAZ • MELİH YÜRÜŞEN

İçindekiler

<i>Sunuş</i>	13
MUSTAFA ERDOĞAN <i>Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni</i>	23
AHMET İNSEL <i>Türkiye'de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi</i>	41
• <i>Mehmet Cavit Bey</i> F. HASAN AROL	48
ATILLA DOĞAN <i>Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası'nda Liberal Anlayış</i>	75
• <i>Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası</i> DENİZ KARAMAN	84
NİLGÜN TOKER <i>Türkiye'de Liberalizm ve Birey</i>	103
• <i>Ali Fethi Okyar</i> HAMİT BOZARSLAN	108
• <i>Halide Edip Adivar'ın Liberalizmle İmtihanı</i> H. BAHADIR TÜRK	119

GÜVEN BAKİREZER

Türkiye’de Sosyal Liberalizm (1908-1945) 139

- **Hüseyin Sırrı Bellioğlu**
MURAT YILMAZ 144

AHMET DEMİREL

Millî Mücadele Döneminde Birinci Meclis’teki Liberal Fikirler ve Tartışmalar 164

- **Hüseyin Avni Ulaş**
AHMET DEMİREL 170
- **Ali Şükrü Bey ve Tan Gazetesi**
AHMET DEMİREL 185

MURAT YILMAZ

Tek Parti, CHP, Kemalizm ve Liberalizm 189

- **CHP İlkelerinin 1937’de Anayasaya Girişi ve Liberalizmin Yasaklanması**
MURAT YILMAZ 197
- **Çiftçi Topraklandırma Kanunu Görüşmeleri**
MURAT YILMAZ 205

CEM EMRENCE

Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930) 213

- **SCF’nin Yayın Organı: Serbes Cumhuriyet Gazetesi**
HAKKI UYAR 217
- **Ağaoğlu Ahmet’in “Liberal Muhalif” Gazetesi: Akın (1933)**
HAKKI UYAR 224

ZÜHTÜ ARSLAN

Türkiye’de Liberal Düşüncenin Önündeki Engeller 232

- **Ahmet Ağaoğlu**
SİMTEN COŞAR 236
- **Hüseyin Cahit Yalçın ve Fikir Hareketleri Dergisi (1933-1940)**
CEMİL KOÇAK 246
- **Sabri F. Ülgener ve Liberalizm**
FERUDUN YILMAZ 260

ZÜHTÜ ARSLAN

Türkiye’de Anayasacılık Hareketleri ve Liberalizm 272

- **Ali Fuat Başgil**
ALİYAR DEMİRCİ..... 282
- **Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti**
HÜSEYİN SADOĞLU..... 307

MURAT KORALTÜRK - CEM ÇETİN

Türkiye’de Liberal İktisadî Düşünce 316

- **Feridun Ergin**
EMRAH AKKURT..... 320
- **Ahmet Hamdi Başar**
DİDEM GÜRSES..... 332
- **Halil Mentеше**
MURAT YILMAZ..... 342

HALUK ALKAN

Türk İşadamları ve Liberal Düşünce 356

- **Mehmet Ata Mermerci**
MELİH YÜRÜŞEN..... 360
- **Namık Zeki Aral**
MURAT YILMAZ..... 370
- **Türk İşadamları ve Liberalizm**
AYŞE BUĞRA..... 385

HAMİT EMRAH BERİŞ

Türk Sağı ve Liberalizm 389

- **Aydın Yalçın**
SİMTEN COŞAR..... 398
- **Yeni Forum**
SİMTEN COŞAR..... 416

FERUDUN YILMAZ

*Türkiye’de Çağdaş İslâmcı (İktisadî) Düşünce
ve (İktisadî) Liberalizm* 420

- **İslâm ve Liberal Demokrasi**
AHMET ARSLAN..... 432
- **Liberalizm ve İslâm**
MUSTAFA ERDOĞAN..... 444

SOLİ ÖZEL - ALI SARIKAYA
Türkiye’de Liberalizmin Prangaları 452

- **Ahmet Emin Yalman**
ALİYAR DEMİRCİ 473

TANEL DEMİREL
Demokrat Parti 480

- **Adnan Menderes**
TANIL BORA 482
- **Samet Ağaoğlu**
CUMHUR ARSLAN 510
- **Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu**
ERTUĞRUL GÜNAY 520
- **Kemalist-Liberal Sentez Çabası: Forum Dergisi**
HAMİT EMRAH BERİŞ 530
- **Hürriyet Partisi**
BURAK ÖZÇETİN - SİBEL DEMİRCİ 541

TANEL DEMİREL
Adalet Partisi 548

- **Süleyman Demirel**
TANIL BORA 550

ATILLA YAYLA
Özal, Özal Reformları ve Liberalizm 584

- **Turgut Özal**
TANIL BORA 589

ALPER GÖRMÜŞ
1990’ların Başındaki Liberal Kıvılcım: YDH 602

- **Kâzım Berzeg**
BEKİR BERAT ÖZİPEK 606
- **Liberal Düşünce Topluluğu**
BEKİR BERAT ÖZİPEK 620
- **Liberal (Demokrat?) Parti**
BAĞIŞ ERTEEN 629

ALEV ÖZKAZANÇ <i>Türkiye'nin Neo-Liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce</i>	634
• 1990'larda "Siyaset Sonrası" Söylemler ve Demokrasi NECMİ ERDOĞAN - FAHRIYE ÜSTÜNER	658
<i>Kaynakça'ya Dair</i>	667
<i>Kaynakça</i>	677
<i>Yazarlar Hakkında</i>	701
<i>Dizin</i>	703
<i>Seçme Metinler</i>	721

Sunuş

2005 senesinde Ermeni tehciri etrafında gelişen tartışmalarla ilgili olarak, Belçika Parlamento-su'na Ermeni soykırımını reddedenlerin cezalandırılması istikametinde verilen kanun teklifinin Liberal Parti'den gelmesinden hareketle, bir gazeteci şu iddiada bulunmuştu: “Anlayabildiğim kadarıyla liberalizmin ve demokratiğin aşırı ucuna gelip faşizme tutuma varıyor” (Kürşat Başar, “Karşı Kamp”, *Akşam*, 10 Haziran 2005). Sadece iktisadi liberalizme değil, siyasi liberalizme de yönelen taarruz, burada zikredilebilecek benzeri gazete alıntılarının çok ötesinde bir yaygınlıktadır. Liberalizme yönelik bu saldırı, bugüne has değildir. Aykut Kansu'nun ifadesiyle Türkiye'de “Ne zaman bir liberalleşme olsa, ‘Bu liberallik bize bol geldi’ denmektedir” (Aykut Kansu, 27 Haziran 2005, *Radi-ka*). “Liboş”, “liberal çiftlik” ifadeleri, bu türün '80 sonrasında yaygınlaşan örnekleridir. İlginçtir ki bu literatür, öteden beri soldaki tartışmalarda, özgürlükçü ve Kemalist olmayan solu it-

ham etmek için de sıklıkla kullanılmaktadır. Burada, artık, hedefin dar anlamda ideolojik bir liberalizm tartışması olmaktan ziyade, en geniş anlamıyla liberal özgürlükler olduğu ortaya çıkıyor. Bu bağlamda, liberalleşme, millî olan her şeyin yok edilmesi olarak, dış güçlerin Osmanlı'dan bu yana Türkiye'ye dayattığı bir bağımlılık süreci; liberal özgürlükler de, dış güçlerin Türkiye'ye müdahalesini meşrulaştıran ve içerideki “hainlerin” varoluş zeminini teşkil eden bir anlamda kullanılıyor. Liberallik kavramı, Türkiye'de, Avrupa Birliği veya ABD ile doğrudan ilişkili bir taciz ifadesi olarak kullanılırken; bu kavram, Avrupa ve ABD'de de bir “sapıklığın”, “aşırılığın”, “hastalığın” ifadesi olarak, yani, yine taciz maksadıyla kullanılabilir. ABD Başkanı Bush, seçim konuşmalarında rakibi Kerry'yi itham ederken, “Bütün bu suçların bir adı var: Liberallik” diyebilmektedir (“There's a word for that and we want it back: Liberal”, *The Economist*, 6-12-2004, s. 14). Türkiye'de ise, Bush'un

rakiplerine küfretmek için kullandığı liberal sıfatının, kendisine yönelik bir itham niteliği kazandığı görülüyor. Liberalizmin, Türkiye’deki bu tedaileri nezhur olmayıp, tarihten gelen köklere sahiptir.

* * *

Bugün tartışılan birçok siyasî ve iktisadî mesele, Osmanlı modernleşme hareketlerinin başladığı 19. yüzyılda ele alınmıştır. Liberalizmin, Türkiye’deki tarihi de bu döneme kadar gider. Türkiye, özellikle 1980’lerden sonra başlayan ve dünyadaki genel gidişatla artarak devam eden bir “liberalleşme” dalgasının içindedir. Düne kadar sosyalist rejimin uygulandığı Doğu Avrupa ülkelerinin önemli mesafeler katettiği liberalleşmeyi, Türkiye’nin hâlâ tartışıyor olması bizi sorunun kaynağına, yani tarihe yöneliyor. *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce* (MTSD) serisinin Liberalizm temalı 7. cildinde, bu tarih, fikir ve bilhassa siyasî fikir ile bunların siyasete ve siyasî figürlere yansımaları bakımından ele alınıyor. Türkiye’de liberal düşüncenin önemli bir özelliği, bir gelenek teşkil etmemesi ve adeta her on yılda bir her neslin kendinden ibaret bir milatla yola çıkmasıdır. Gerçi bu durum, Türk düşüncesinde yaygın bir eğilimi yansıtsa da (Kayalı, 1994: 63), liberal düşünce, bu hususta bilhassa dikkat çekmektedir. Bu eksikliğin sebebi olarak “biriciklik arzusu” ve Türk düşüncesindeki yaygın “bilinçli amnezi” olduğu ileri sürülmüş-

se de (Coşar, 1997); orijinal kaynaklara atıfta bulunma, geçmişin yükünden çekinme, aktarmacılıkla yetinme ve daha da önemlisi liberallerin nicel ve nitel yetersizlikleri de rol oynamış olmalıdır. Geleneksizliğin, liberallerin dışındaki sebeplerinden biri ise, Türkiye’de liberal düşüncenin müstakil bir düşünce olarak değil, Batılılaşma veya modernleşmenin bir alt türevi olarak kabul edilmesidir. Bunun ötesinde, liberal düşüncenin –ve uygulamasının- Türkiye’de mümkün olmadığı ön kabulü ve liberal düşüncenin iktisadî boyutla sınırlı bir şekilde algılanması da, geleneksizliğe hizmet etmektedir (Coşar, 1997). MTSD serisinin ilk cildinin Sunuş yazısında, Liberalizm cildinin diğer ciltlere nispetle “daha ince olması[nın] makûl ve muhtemel” görülmesi, bu tespitlerle örtüşür.

Liberalizm cildinin bu beklentinin bir ölçüde ötesine geçmesi ise, Türkiye’deki liberal düşünce, hareket ve figürleri kuşatma kaygısından kaynaklanmaktadır. Cildin başlangıcında, Türkiye’de liberal düşüncenin yetkin isimlerinden Mustafa Erdoğan’ın yazısı, liberalizm hakkında net bir çerçeveyi takiben, Türkiye’de liberal düşüncenin kısa tarihini veriyor. Erdoğan’ın çalışmasını, Türkiye’de sol düşüncenin yetkin bir ismi olan Ahmet İnsel’in Türkiye’deki liberal düşüncenin ve tecrübenin analitik bir değerlendirmesi takip ediyor. İnsel’in, Türkçe’deki serbestlik, hürriyet ve özgürlük ayrımından hare-

ketle geliştirdiği tasnif özellikle dikkat çekicidir.

**LİBERALİZM: TÜRKİYE'DE
İKTİDAR MI, MUHALEFET Mİ?**

Türkiye, Osmanlı-Türk modernleşme hareketlerinin liberalizmden etkilenmesi sonucunda, liberalleşme tecrübesiyle karşı karşıya kalmıştır. Genel olarak modernleşme ile liberalleşmeyi özdeş saymak doğru olmasa da, Osmanlı tecrübesi bu istikamette seyretmiştir. Bu haliyle modernleşme hareketinin hedefi, liberal demokratik devletin kurumsal çerçevesi ve ilkeleleri olarak takdim edilmiştir. Soli Özel ile Ali Sarıkaya'nın Batılılaşma ile liberalizmin ilişkisini tartıştıkları çalışmaları, meselenin bu yönünü tasvir ediyor. Keza, Zühtü Arslan'ın Türkiye'deki anayasaların liberalizmle ilişkisini ele aldığı çalışma da, bu istikamette değerlendirmeler içermektedir. Bu meyanda, kısaca, liberal ilke ve kurumlar, Mustafa Erdoğan'ın tasniyiyle şöyle sıralanabilir: (1) Birey, bireysel özgürlük ve insan hakları, (2) Anayasacılık ve hukukun üstünlüğü, (3) Sınırlı devlet, (4) Tarafsız devlet, (5) Piyasa ekonomisi. Bu ilke ve kurumların, Türkiye'de tam anlamıyla hayata geçirildiğini, aradan geçen bunca zamana rağmen iddia etmek mümkün görünmüyor. Bu bağlamda Türkiye'de liberal düşünce, hem iktidarda hem de muhalefette olmak gibi bir dilemmayla karşı karşıya kalmıştır. Liberalizmin bu dilemmasını bilhassa II. Meşrutiyet döneminin mü-

him siyasetçisi Cavit Bey'in şahsında tebarüz ettirmek mümkündür. Bunun sebeplerini ortaya koymak ise liberalizmin kendi iç çeşitliliğine ve Türkiye'nin tarihine ilişkin tartışmalara girmek demektir.

II. Meşrutiyet dönemi bir yandan anayasal liberalizmin diğer yandan da milliyetçiliğin, millî iktisat düşüncesinin ve buna bağlı olarak da korumacılığın ve devlet müdahalesinin dünyada yükselişe geçtiği bir dönemdir. Keza, İttihat ve Terakki de, esas karakterini milliyetçiliğin ve millî iktisat düşüncesinin çizdiği bir partidir. İttihat ve Terakki, 1902 Kongresi'nde Prens Sabahaddin'in liberalizmini tasfiye etmiştir. Hatta bu kongreyi "Osmanlı liberalizmi" ile "Türk milliyetçiliğinin" karşı karşıya gelmesi olarak tanımlayanlar da vardır (Lewis, 1908: 204). Mamafih, İttihat ve Terakki, birey yerine vatandaş temel alan daha dayanışmacı, milliyetçi ve İttihatçı bir liberalizmi savunmuştur. Bu tür liberalizmin temsilcisi ise Ahmet Ağaoğlu'dur (Kadıoğlu, 1999: 74). Hatta bunun ötesinde, Aykut Kansu, II. Meşrutiyet'i liberal bir devrim ve İttihat Terakki'yi de ilk dönemlerinde liberal bir parti olarak nitelendirmektedir (Kansu, 2001a; 2001b).

Cavit Bey ise liberal düşünceye tamamıyla vâkıftır ve bu meyanda kendisini "su katılmamış bir liberal" olarak kabul eder. Ancak dönemi, iktisadî rasyoya uygun davranacak beşeri kaynaklardan, yani, özgür bireylerden, vatandaş ve müteşebbisten mah-

rumdur. Üstelik, Türkiye, bu devrede, yaşadığı iç ve dış siyasî istikrarsızlık sebebiyle milliyetçilikler ve savaşlarla meşbu bir “on yıl” içindedir. Tarihçi Hobsbawm, Birinci Dünya Savaşından İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadarki bu dönemi “felaketler çağı” olarak adlandırır. Bu yıllarda, bütün dünyada iktisadî ve siyasî liberalizm gerilemekte, liberal demokrasilerin sayısı giderek azalmaktadır. Otarşik ekonomilerin, otoriter, totaliter ideoloji ve rejimlerin türlü renkleriyle hâkim olduğu felaketler çağından Türkiye ziyadesiyle payını almıştır. Bu payın sonuçlarından birisi, İttihat ve Terakki’ye hâkim olan devletçi ve müdahaleci bir ekonomi çizgisidir. Hatta ekonomi dışında otoriter bir siyaset çizgisidir. Bu çizginin sesi yükseldikçe, liberallerin sesi kısalmıştır. Cavit Bey’in yaşadığı aşağıdaki hadise, bu bakımdan temsil edicidir:

Divan-ı Muhasebat vizesi meselesinden dolayı Cavit’le geçinemezlerdi. Bir gün, cemiyetin divanında, para meselesi konuşuluyordu. Enver Paşa meselenin derhal çaresini buldu. Maliye Nazırının yüzüne bakarak:

- Kağıt para çıkar, dedi.

Cavit karşılıksız bir kağıt paranın mahzurlarını, zararlarını anlatmak istedi. O, lakırdıyı kesti:

- Canım, dedi. Ben Trablus’ta mukavvanın üzerine mühür bastım, para diye pekâlâ geçti.

Cavit cevap vermedi. (Yalçın, 2001: 25).

Hasan Arol’un Cavit Bey portresiyile, Atilla Doğan’ın ve bilhassa Deniz Karaman’ın Cavit Bey’in de kurucuları arasında yer aldığı *Ulum-u İktisad*

dergisi üzerine incelemeleri Cavit Bey’in fikirlerini daha geniş bir açıdan ele alıyor; bu dönemde liberalizmin iktisat dışına da yayılan perspektifi, dönemin diğer yazarlarını da kuşatacak şekilde serimleniyor. Cavit Bey’in başına gelen, Tek Parti döneminde farklı şekillerde diğer liberallerin de başına gelecektir: Bu ciltte portreleri yazılan Ali Şükrü Bey’in, Hüseyin Avni’nin, Halide Edip’in, Hüseyin Cahit Yalçın’ın, Fethi Okyar’ın, Ahmet Ağaoğlu’nun, Ahmet Hamdi Başar’ın, Hüseyin Sırrı Bellioğlu’nun ve Namık Zeki Aral’ın başına gelenlerde olduğu gibi...

Cavit Bey’in suskunluğuna dönersek, bu suskunluk, Türkiye’de liberal düşüncenin tarihini temsil edici mahiyettedir. Liberaller, toplumun temel meseleleri karşısında, devletin baskısıyla susmak zorunda bırakılmıştır. Baskının niteliği ve konuşmanın maliyeti dönemden döneme değişmiştir. Cavit Bey’in idamından, Halide Edip’in yurtdışına hicretine, Ahmet Ağaoğlu’nun üniversiteden tasfiyesine, Sırrı Bellioğlu’nun yıllarca hapsedilmesine, Ali Fuat Başgil’in darp edilmesine, Mustafa Erdoğan’ın tazminata mahkûm edilmesine kadar birçok örnek verilebilir. Bu verilen örneklerin, çok daha ağırlarına diğer siyasî akımlardan insanların da maruz kalmasına rağmen, liberaller kadar suskun kalmamaları nasıl açıklanabilir? Başka bir şekilde sorarsak, liberallerin bu suskunluğu nasıl izah edilebilir? Liberallerin suskunluğu

sadece devlet baskısından değil, özellikle İttihat ve Terakki iktidarından sonra liberallerin iktidara karşı çıkmayacak kadar onu içselleştirmelerinden ve muhalif olma pozisyonunu kabul edememelerinden kaynaklanmaktadır. Burada, bu iktidar kavramına meşruluk veren bir üst ideoloji olarak milliyetçilik ortaya çıkmaktadır. Murat Belge'nin yerinde benzetmesiyle, II. Meşrutiyet'le başlayan dönemde ana yemek milliyetçiliktir; liberalizm, ancak ana yemeğin yanında bir garnitür mesabesindedir. Bu yüzden de, dönemin ruhunu yansıtmaz. Böyle olduğu için de, milliyetçiliğe uygun bir liberalizm geliştirilmeye çalışılır (Coşar, 2003; Akyol, 2003). Ahmet Ağaoğlu örneğinde olduğu gibi, milliyetçiliğin İttihatçı versiyonundan Kemalist versiyonuna kadar ısrarla iktidara uygun bir sentez aranması, Türkiye'de liberal düşüncenin müstakil bir hüviyet kazanmasını geciktirmiştir. Atatürk'ün aşağıdaki sözüne ve bu istikametteki tatbikatına rağmen liberal bir Kemalizm çabasından vazgeçilmemiştir: "Liberalizm müstemlekelerde tatbik edilmiş bir sistemdir! Halbuki biz müstemleke değiliz, ve olmayacağız. Liberalizmi düşünmek inkılâbî inkâr etmektir" (Başar, 1981: 30). 1937'de Kemalist ilkelerin anayasaya girmesiyle liberalizmin bir tür vatan hainliği olarak görülerek yasaklanmasına rağmen, bu ısrardan vazgeçilmeyişi dikkat çekicidir. Bu ciltte ele alınan *Forum*, *Yeni Forum* gibi yayıncılık girişimlerinin

ve Aydın Yalçın, Ahmet Hamdi Başar, Feridun Ergin gibi isimlerin bu istikametteki gayretleri kayda değerdir. Yine bu bağlamda, Zühtü Arslan'ın Türkiye'de liberal düşüncenin gelişmesinin önündeki engelleri konu alan çalışması, liberal düşüncenin iktidar ile muhalefet arasında salınmasının ardında yatanları ve muhtemel bir liberalleşmenin karşılaşılabileceği problemleri ele alıyor.

MİLLİ BURJUVAZI
"YETİŞTİRİLİRKEN"
LİBERALİZMİN ALTYAPISI
TAHRİP EDİLİYOR

Osmanlı modernleşme hareketi, Batı medeniyeti karşısında geri kalınmasının temel sebeplerinden birini, Batı medeniyetini yaratan asıl aktörlerin başında yer alan burjuva sınıftan mahrum olmak şeklinde tespit etmiştir. Osmanlı-Türk modernleşme hareketlerinin nihayetinde gelip dayandığı yer de, bir burjuva sınıfının yaratılması olacaktır. Burada gayrimüslim Osmanlı tebaasından olan burjuva sınıfının tehlikeli olarak görülmesi ve Müslüman-Türk bir burjuvazinin yaratılmaya çalışılması, bugüne de tesir eden temel bir kırılma anını teşkil edecektir. Siyaseten hâkim zümreyle iktisaden hâkim sınıfın birbirinden farklı etnik ve dinî gruplardan teşekkülü, önce millî iktisat sonra da millî devletin inşası sürecinde, siyaseten hâkim zümrenin iktisaden hâkim sınıfı tasfiye ederek, yerine millî bir sınıf oluşturma projesine yönelme ka-

rarına varmasıyla sonuçlanacaktır. Mesele, bu şekilde iktisadî olmaktan ziyade siyasî/devletl  bir mahiyete bürünmüş ve yenileşme hareketlerini hâlâ çözülmeyen bir dilemmanın içine sokmuştur:  ncelik iktisadî mi siyasî mi olmalıdır? Kalkınma ve meden  dünyayla beraber olmak mı yoksa askerî açıdan g c l  ve “bağımsız” olmak mı tercih edilmelidir?

Burjuvazinin teşekkülü, bu mantıkla tabii mecrasından çıkarılarak devlet kontrolü altına alınınca, hik yesini Ahmet Cevdet Paşa'nın anlattığı üzere devlet adamları arasından devşirilen bir “sermaye sınıfı” ortaya çıkar. Bu sınıf, Namık Kemal'in işaret ettiğı üzere, bir yandan devletin lalalarına alışırken diğer yandan da tabiatı icabı bu laladan bağımsız iř yapma durumu karşısında bocalıyor. Bu bocalayışın hik yesi, günümüze kadar uzanan tarihi de anlatıyor (Buğra, 1995).

Bürokrasi içinden gelen müteşebbisler ise zaman içinde siyasî partilerin ortaya çıkışıyla partizanca kayrılmış veya tasfiye edilmiştir. İttihatçıların iktidarı bu anlamda İttihat  bir burjuvazinin peydahlanması ve korunup kollanması anlamına gelir. Tabiatıyla bu durum aynı zamanda, birçok haksız kayırma ve yolsuzluğun yolunu açmak demektir. Gayrimüslim burjuvazinin yanı sıra İttihat  olmayan Müslüman burjuvazi de bu gelişmelerden zarar görmüştür.

Cumhuriyet döneminde bu sefer CHP taraftarı burjuvazinin yaratıl-

ması, azınlıklardan ve CHP taraftarı olmayanlardan müteşekkil burjuvazinin tasfiyesiyle bu süreç devam eder. Özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra Batı Anadolu'daki Rumların seyretilmesiyle başlayarak, 1915'teki Ermeni tehciri ve Lozan mübadelesiyle Rumların da bu sürece katılmasıyla büyüyen sermayenin gayrinizami yollarla el değiştirdiğı bir kırılma yaşanır. Yılmaz Karakoyunlu'nun romanlarında anlattığı, önce İttihat ların, sonra CHP'lilerin nemalandığı bu süreç, Trakya'da 1934'te yaşanan Yahudi aleyhtarı saldırılar, azınlık vakıflarının tasfiyesi, bazı mesleklerin azınlıklara yasaklanması, 1943'te azınlıklara yönelik Varlık Vergisi, 1956'daki azınlıklara kitlevi saldırıların yaşandığı 6-7 Eylül olayları, 1964 Kıbrıs olaylarını takiben İstanbul, İmroz (Gökçeada), Tenedos'ta (Bozcaada) Rumların taciz edilmesiyle devam etmiştir.

Sermayenin el değiştirme sürecinin bir ayağı azınlık sermayesinin tasfiyesi, diğer ayağı da CHP'li olmayanların tasfiyesi olmuştur. Bu bakımdan, İttihat  muhaliflerin tasfiye edildiğı 1926 İzmir Suikastı davasında, İttihat ların kurduğı Őirketlerin de tasfiye edilmesi dikkat çekicidir. Bu tasfiye, aynı zamanda i e kapanmayla beraber yaşandığından, dünya sermaye ve kredi sisteminden faydalanma imk nı da yok olacaktır. Bu Őartlar altında Türkiye'de, dünyayla eklemlenmiş bir liberalizmin maddi ve siyasî temelleri neredeyse ortadan

kalkacaktır. Bu durumda liberaller arasında bir farklılaşma ortaya çıkar: Bu ciltte portreleri çizilen Sırrı Bellioğlu gibi liberaller dünyayla eklemelenen bir liberalizme yakın dururken, Halil Menteşe gibi liberaller dünya şartlarını da dikkate alarak millî iktisat çerçevesine çekilerek, uygun şartları bekleyen bir liberal çizgiyi savunacaktır. Bu isimlerden bilhassa Bellioğlu'nun unutulmuşluğu, liberal düşüncenin hâlâ mirasını yeterince keşfetmediğinin ve aynı zamanda bu mirasla hesaplaşmadığının bir göstergesi olarak ayrıca kayda değerdir.

Tek Parti döneminde teşekkül eden geleneksel cumhuriyet burjuvazisi diyebileceğimiz kesim, 1970'lere kadar CHP'yi desteklemeye devam etmiş, ancak 1970'lerdeki sol dalgayla tercihini değiştirmiştir. Bu arayışın bir sonucu olarak, bu kesim, TÜSİAD adı altında kendilerini temsil edecek bir dernek kuracaktır. TÜSİAD zamanla, sola kayan geleneksel hamisi CHP'ye karşı mücadele ederek, CHP hükümetinin yıkılması için verdiği ilanlarla dikkat çekecektir. TÜSİAD bundan sonra Türkiye'nin iktisadî, siyasî ve sosyal meselelerinde fikrine önem verilen bir baskı grubuna ve sivil toplum kuruluşuna dönüşerek, üyelerinin menfaatleri ötesinde bir Türkiye perspektifine yönelmeye başlayacaktır. Bu dönüşüm, TÜSİAD'ın zaman içerisinde liberalleşmesini de göstermektedir. Ancak millî burjuvazinin yaratılması sürecinde yaşanan "parçalı Osmanlı burjuvazi-

si" veya "iki gövdeli burjuvazi" diye adlandırılan burjuvazinin bölünmesi süreci, "yeşil sermaye" tartışmalarında olduğu gibi günümüze kadar intikal etmiştir (Göcek, 1999). Millî devletin ve millî burjuvazinin yaratılması süreci, Türkiye'de liberal kurumların tesisini mümkün kılacak müteşebbisi, burjuvaziyi, işbölümünü, çeşitliliği ve hukuki çerçeveyi ortadan kaldıracak bir paradoks yaratmıştır. Elimizdeki ciltte yer alan, Ayşe Buğra'nın Türk işadamları ve liberalizm konusunda genel bir çerçeve çizen yazısıyla beraber, Haluk Alkan'ın makalesi ile Ferudun Yılmaz'ın esas itibarıyla İslâmcı düşünceyi ele alan çalışmasında değindiği TÜSİAD ve MÜSİAD bahisleri bu temayla ilgilidir. Liberal bir işadamı olan Mehmet Ata Mercici üzerine Melih Yürüşen'in kaleme aldığı yazı da, konunun kazandığı boyutları vurguluyor. Ahmet Hamdi Başar, Namık Zeki Aral ve LDP yazıları da dolaylı olarak bu konuyla ilişkilendirilebilir.

*HÜR FİKİRLERİ YAYMA CEMİYETİ
VE LİBERALİZMİN SINIRLARI
TARTIŞMASI*

Liberal düşüncenin unutulmuş mirası içinde Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti ve bu cemiyet etrafında yaşanan tartışmalar da dikkat çekicidir. 1947'de daha sonra Dünya Liberaller Birliği adını alacak, Londra'daki uluslararası toplantıya Türkiye adına katılan Ahmet Emin Yalman, birliğe, Türkiye adına katılacak bir gönüllü cemiyet

kurmaya çalışır. Bu amaçla dönemin liberal aydınlarıyla temasa geçen Yalman, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'ni Ali Fuat Başgil ve bir grup aydınla beraber kurmuştur (Yalman, 1970: 109-112). Bu beraberliğin sona eriş şekli, liberal düşüncenin farklı algılanışlarını da ortaya koymaktadır. Farklılık, dinin toplumsal hayattaki yerinin ne olacağına ilişkin cevaplardan kaynaklanır. Bu farklılığın, cemiyetin faaliyetlerinin önüne geçmemesi için dikkat sarfeden taraflar, Türkiye'nin demokrasiye geçiş tarihi olan 14 Mayıs 1950'den hemen önce, 12 Şubat 1950 tarihinde cemiyetin ikinci kongresindeki tartışmalarla ayrışma sürecine girmiştir. Yalman'ın da dahil olduğu bir grup, cemiyetin faaliyetlerini yetersiz görerek eleştirmeye başlarlar. Bunu takiben 14 Mayıs seçimleri arifesinde, Yalman'ın ısrarıyla din ve laiklik üzerine, dinî inkılap istenen bir açikoturum düzenlemişlerdir (Yalman, 1970: 214). Cemiyetin başkanlığını da yapan Başgil, bu tartışmaların aldığı nahoş üslup dolayısıyla, toplantının maksatlı düzenlenmiş olduğu düşüncesiyle cemiyetten istifa etmiştir (Başgil, 1960:182). Bu ayrılığın arkasında, liberalizmin algılanış farklılıkları yatmaktadır. Yalman için liberalizm, Batılılaşmak, Batılı olmak ve Batılı yaşam tarzını savunmak anlamına gelmektedir. Bu haliyle, Kemalizmle ve hatta askerî müdahalelerle kolayca uyum sağlayabilen Yalman'ın liberalizmi anlayışı, özgürlüklerle uyum sağlamakta zorlanmakta-

dır. Başgil için ise liberal düşünce, özgürlükten ayrı düşünülemez ve Batılı yaşam tarzını dayatan bir inkılapçılık içermemektedir. Bu tartışma, Türkiye'de liberal düşüncenin laiklik tartışmalarıyla ilişkisi bakımından da dikkat çekicidir. Cemiyetin uluslararası liberal hareketle ilişkisi, siyasetçiler dışındaki aydınlarca kurularak pratik siyaset dışında faaliyetlerde bulunması ve yaşanan tartışmalar, cemiyeti, liberal düşünce bakımından ehemmiyetli kılmaktadır. Bu ciltte, Hüseyin Sadoğlu'nun cemiyet üzerine çalışması, bu konuda ilk olması bakımından da değerli bir katkıyı teşkil ederken; Aliyar Demirci'nin Ali Fuat Başgil ve Ahmet Emin Yalman portreleri konunun çerçevesini çizmektedir. Liberalizmin bu iki algılanış tarzı, cemiyetteki tartışmalarla ortaya çıkmadığı gibi, cemiyetten sonra da ortadan kalkmayacaktır. Başlangıcı II. Meşrutiyet öncesi döneme kadar giden (Kansu, 2001) bu ayrımın, bugün de devam ettiğini görmek mümkündür. Mesela, Yahya Sezai Tezel, liberalizmi olmazsa olmaz şeklinde gördüğü iktisadî, siyasi ve kültürel eksenlerde tanımlayarak, Türkiye'de liberallerin kültürel ekseninde liberal değil, muhafazakâr olduklarını iddia ediyor (Tezel, 2000). Tezel'in bu çerçevede eleştirdiği isimler Mustafa Erdoğan ve Atilla Yayla ise, Tezel'in de içinde yer aldığı kapsayıcı liberalizmin kültürel eksenini dışarıda bırakan siyasi liberalizmi savunmaktadırlar (Erdoğan, 1998; Yayla, 2002).

**“LİBERAL YANILGI”,
“LİBERAL GÖRÜNTÜ”
VE ÇEŞİTLENEN LIBERALİZM**

1980 sonrası, liberal düşünce ve hareket bakımından verimli bir dönemin başlangıcı olmuş; giderek artan liberal etiketli oluşumlar görülmüştür. Nilüfer Göle, bu liberal görüntünün ardında yatan liberal yanılığını erken dönemde tespit etmiştir:

Bugün liberallik ile batıcılık karıştırılmaktadır: Jean giymek, çağdaş gözükme, hatta hatta genç ve güzel olmak neredeyse liberal olmakla bir tutulmaktadır. Yeni liberal görüntü batıcılığın genç yüzüdür. Bu liberallik yasakçı ve otoriter siyaset anlayışı ile elele gitmektedir. (Göle, 1993: 17).

Göle'ye göre, bunun dışında çeşitlenerek gelişen liberalizmin, görüntüden öte ideolojik bir karakter kazanabilmesi Türkiye'nin dinî, etnik, etik ve sosyal dört temel meselesine getireceği demokratik çözümle mümkündür. Göle'nin bu tespitine, sağdan ve soldan gelen yeni liberal aydınlar da katılıyorlardı. Bu dönemin değerlendirilmesini, Alper Görmüş'ün '80 ve '90'lardaki liberal dalga ve YDH'yi, Necmi Erdoğan ile Fahriye Üstünel'in 1990'larda "siyaset sonrası" söylemler ve demokrasi konusunu ele aldıkları çalışmalarda bulmak mümkün.

“TÜRKİYE’NİN LIBERAL DEVRİME İHTİYACI VAR!”

Liberal bir muhafazakâr olan Taha Akyol, Türkiye üzerine çalışmalar yayımlayan Dankwart A. Rustow'un

tespitiyle, Cumhuriyet'in ilanından itibaren Türkiye'nin Atatürk'ün milli devrimi, İnönü'nün demokratik devrimi, Özal'ın ekonomik devrimi olmak üzere üç devrim yaptığını kaydettikten sonra, bugün itibarıyla ise liberal devrime ihtiyacı olduğunu iddia ediyor (Akyol 1996). Sol kökenli bir liberal olan Asaf Savaş Akat da, Türkiye'de liberal demokrasinin kurulması için bir liberal devrimin gerekliliğini vurguluyor (Akat 1994). Daha da önemlisi, 1980'lerde Göle'nin eleştirdiği liberal görüntüden farklı olarak gelişen liberal düşünce ve siyaset pratiğidir. Bu dönemde liberal düşünce, Kemalizmden koparak müstakil bir hüviyet kazanmaktadır. Bu kopuşta 1980 sonrası Kemalizmin modernleşme amacından vazgeçerek sadece milliyetçiliğe yönelmesinin ve Turgut Özal'ın transformasyon hareketinin mühim bir rolü vardır. Özellikle, 1990'lı yılların başında ortaya çıkan Liberal Düşünce Topluluğu'nun ve Topluluğun kurucuları Mustafa Erdoğan, Atilla Yayla ve Kâzım Berzeg gibi isimlerin katkısıyla liberal düşünce, 1970'lerde sol düşüncede yaşanan Kemalizmden kopuş sürecinin bir benzerini yaşamıştır. Topluluk, liberal düşüncenin klasiklerini Türkçe'ye kazandıran tercümelerin yanı sıra, ifade hürriyeti ve din hürriyeti konularında yürüttüğü projelerle, liberal düşüncenin devlet karşısında suskunluğunu sona erdirmiştir. Bilhassa 28 Şubat sürecine açıkça muhalefet edilmesi, bu kopu-

şu resmetmektedir. Ancak Kürt meselesindeki suskunluğun çok geç sona erdiği ayrıca kaydedilmelidir. Bekir Berat Özipek'in Liberal Düşünce Topluluğu ve Kâzım Berzeg üzerine çalışmalarında bu kopuş anlatılırken, Alev Özkazanç'ın Türkiye'nin neo-liberal dönüşümünü ele aldığı çalışmasında, bu kopuş döneminin sınırlılıkları ve hâlâ tüketilmeyen imkânları vurgulanıyor. Türkiye'de liberal düşüncenin Türk sağı ile ilişkisini, siyasi parti ve siyasetçi düzeyindeki etkileriyle ele alan; bunun yanısıra CHP'nin liberal düşünceyle ilişkisini tartışan birçok yazıda, dikkat çekici bilgi ve perspektifler sunulmaktadır. Tartışılan bir başka temel konu olarak, liberal düşüncenin İslâm'la ilişkisi de dikkat çekicidir.

* * *

Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce'nin liberalizme ayrılan bu cildinde, Türkiye'de liberalizmin kesikliklerle her seferinde yeniden başlayan ve bu yüzden de geleneklerini oluşturamayan tarihini, bu kesikliklerin sebebi-

ni, unutulmuş kimi liberal figürler eşliğinde bulacaksınız. Cilt, başlangıçtaki tahminlerin ötesinde bir kalınlığa ulaştı. Bu kalınlıkta, unutulmuş ve gelenekleri kurulmamış bir mirasın mümkün olduğunca kuşatıcı bir şekilde ortaya konulması arzusu rol oynadı. Bu arzunun bir sonucu da, Seçme Metinler'in diğer ciltlere nispetle daha geniş tutulması oldu. Böylece "icat edilebilecek gelenekler" in ipuçları, mümkün olan tarihi bir dökümlerle karşınıza çıkaracaktır. Bu meyanda iktisadi ve siyasi liberalizmin liberal figürlerdeki tezahürlerini, liberalizmin farklılaşan ekolleri ve dönemsellikleri ele alınacaktır.

Bitirirken, bu vesileyle, liberalizm cildinin hazırlanmasında fotoğraf arşivinden faydalanılmasına izin veren ve kaynakça konusunda yardım eden Liberal Düşünce Topluluğu'na, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'ne dikkat çeken Kürşat Birinci'ye, eleştirilerini ve desteğini esirgemeyen eşim Özlem Çağlar Yılmaz'a teşekkür etmek istiyorum.

MURAT YILMAZ